

Goran MACANOVIĆ*

POLOŽAJ OSOBA SA INVALIDITETOM U OBRAZOVNOM SISTEMU U CRNOJ GORI

1. OPŠTI PREGLED

Obrazovanje kao jedna od najbitnijih oblasti života svakog čovjeka naročito je značajna za razvoj ličnosti osoba sa invaliditetom. U prošlosti, obrazovanje ovih osoba kretalo se od neučestvovanja u procesu formalnog obrazovanja, preko upućivanja i obrazovanja u specijalnim ustanovama, procesa integracije u obrazovni sistem, pa do početka primjene inkluzivnog obrazovanja.

Do sredine prošlog vijeka bilo je preovlađujuće shvatanje da su porodice koje među svojim članovima imaju osobu sa invaliditetom nesrećne i da to predstavlja narušavanje ugleda porodice. To je za posledicu imalo skrivanje ovih osoba od okoline, onemogućavanje da se uključe u bilo koju oblast društvenog života, osporavanje samostalnog donošenja odluka o njihovom životu itd. U takvim uslovima veoma mali broj porodica se usuđivao da prkosi ustaljenom tretiranju osoba sa invaliditetom i da ih ne skriva, već da ih podržava i da razmišlja o njihovom obrazovanju. Stav o potrebi obrazovanja osoba sa invaliditetom pratio je stavove o njihovim sposobnostima. Osobe sa invaliditetom, ili kako su u to vrijeme uobičajeno oslovljavane – invalidi, hendikepirani i sl., su osobe koje su nesposobne, jer nijesu mogle da ispune zahtjeve koje je porodica postavljala pred svoje članove, a koji su uglavnom vezani za obavljanje fizičkih poslova. Kako se nijesu mogli radno angažovati, to je bilo potpuno nepotrebno da se školuju i obrazuju.

* Goran Macanović, dipl. pravnik, predsjednik Odbora direktora Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore

Od polovine prošlog vijeka počinje otvaranje specijalnih škola za osobe sa pojedinim vrstama invaliditeta. Prije svega otvarane su škole za osobe sa oštećenim vidom i oštećenim sluhom. U Crnoj Gori jedna takva škola je otvorena u Perastu gdje su se školovale zajedno osobe sa oštećenim vidom i sa oštećenim sluhom. Nakon nekog vremena ove dvije grupe osoba sa invaliditetom su razdvojene i formirane su dvije posebne specijalne škole, i to Zavod za osobe sa oštećenim sluhom u Kotoru i takozvani Dom slijepih u Risnu, a koji je kasnije premješten u tadašnji Titograd za osobe sa oštećenim vidom. Škola u Titogradu je prerasla u Zavod za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine u kojoj su se pored osoba sa oštećenim vidom školovale i osobe sa raznim vrstama tjelesnog invaliditeta. Otvaranje specijalnih škola se može povezati sa početkom organizovanja osoba sa invaliditetom u tada društvene organizacije, a koje su donošenjem Zakona o nevladinim organizacijama 1999. godine preregistrovane u nevladine organizacije. Ove organizacije su radile na zastupanju osoba sa invaliditetom i njihovom afirmisanju u društvu, što je podrazumijevalo i njihovo školovanje. Međutim, iako ovo predstavlja napredak u položaju osoba sa invaliditetom u društvu i u oblasti obrazovanja, to nije dovelo do poboljšanja položaja svih osoba sa invaliditetom. Kao što sam naveo, prve specijalne škole su otvarane za osobe sa oštećenjem vida i sluha, dok su osobe sa tjelesnim invaliditetom uglavnom bile i dalje van formalnog obrazovanja.

Osim toga, odnos prema osobama sa invaliditetom iako poboljššan, i dalje je bio pogrešan. Način na koji su tretirane osobe sa invaliditetom je bio u duhu tzv. medicinskog, tj. tradicionalnog modela.

Medicinski model kaže:

Vi ste problem.

Vaš invaliditet zahtijeva njegu.

Vi ne možete donositi odluke o vašem životu.

Vi trebate profesionalce da paze na vas.

Vi nikad ne možete biti jednaki sa osobom koja nema invaliditet.

Dakle, medicinski ili tradicionalni model pristupa osobama sa invaliditetom se fokusira na nedostatke koje ta osoba ima i na individualni pristup u smislu izliječiti ili ne.

Po ovom modelu osnovni problem je u samom invaliditetu koji treba po svaku cijenu ukloniti, tj. izliječiti osobu koja ga ima, a ako to nije moguće, onda je treba uputiti i smjestiti u specijalne ustanove. Naravno, smještanjem u specijalne ustanove ključne odluke o njihovom živo-

tu donose stručnjaci koji rade u tim ustanovama, dok se samim osobama ne daje mogućnost da sami utiču na tok svog života. Smještanjem u specijalne ustanove ove osobe se izoluju od ostalih građana i tretiraju se kao grupa koja ne može nikad biti jednaka sa njima.

Specijalne škole su organizovane po internatskom modelu, što podrazumijeva da se na istom mjestu nalazi i sama škola i internat u kome su smješteni učenici. Sami učenici u ovim internatima tretirani su više kao pacijenti nego kao učenici. Smatralo se da im je neophodna stalna njega koju su obavljali uglavnom defektolozi, tj. stručnjaci za osobe sa invaliditetom. Ove škole su bile u velikoj mjeri zatvorene i osobe koje su bile smještene u njima veoma rijetko su stupale u kontakt sa osobama bez invaliditeta. Bile su stigmatizovane i samo društvo je smatralo da su svi njihovi problemi riješeni time što su poslate i smještene u ove specijalne ustanove.

Zavod za školovanje lica sa poremećajima sluha i govora u Kotoru, koji je i dan danas jedina ustanova u kojoj ova grupa osoba sa invaliditetom stiže neki vid osnovnog i srednjeg obrazovanja, realizuje obrazovne programe koji su prilagođeni ovim osobama. Najveći problem, ali po meni i greška u obrazovanju osoba sa oštećenim sluhom, je činjenica da ove osobe u toku svog obrazovanja nauče svega 2000–3000 riječi, što predstavlja oko 20–30 % od fonda riječi koje koristi prosječno obrazovana osoba bez oštećenja sluha. Ovo ih onemogućava da uspostavlja zadovoljavajuću komunikaciju sa osobama bez oštećenja sluha, da nastave svoje obrazovanje na nekoj od visokoškolskih ustanova, da nađu adekvatno zaposlenje i slično. Takođe, veliki problem u obrazovanju osoba sa oštećenim sluhom je i nepostojanje znakovnog jezika kao službenog jezika koji bi morao biti ravnopravan sa ostalim službenim jezicima u našoj državi.

Za razliku od ove škole, Zavod za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine u Podgorici, koji takođe egzistira u našem obrazovnom sistemu, realizuje isti obrazovni program kao i redovne škole, a u određenim slučajevima se taj program prilagođava pojedinim učenicima u vidu skraćivanja istog. Ono što je smatrano prednošću obrazovanja u ovoj specijalnoj ustanovi u odnosu na redovne škole je bio broj učenika u pojedinom odjeljenju koji se kretao do 10-ak. No, iako se radilo o manjem broju učenika i mogućnosti da se svakom učenicu posveti više vremena od strane profesora, kao osoba koja je i sama pohađala ovu školu usudujem se konstatovati činjenicu da način ra-

da koji se sprovodi u praksi u ovoj školi nije pružao niti pruža ništa više nego što to pruža bilo koja redovna škola. Pored toga, prednost za osobe sa oštećenim vidom bili su prilagođeni udžbenici koje je škola posjedovala a koji su bili odštampani na Brajevom pismu. No, uprkos posjedovanju udžbenika na Brajevom pismu, relativno brzo, već sredinom 70-ih godina, značajan broj tih udžbenika je postao neupotrebljiv zbog izmjenne plana i programa po kome je realizovano obrazovanje u ovoj ustanovi. Od tog vremena osobe sa oštećenim vidom su sticale znanja na osnovu diktata koje su im diktirali profesori na času, a što je sasvim očekivano dovodilo do sticanja slabijeg kvaliteta znanja, jer su pomenuti diktati predstavljali jedan vid skraćivanja gradiva. Ta činjenica je u velikoj mjeri uticala na dalje opredjeljivanje učenika sa oštećenim vidom za nastavak obrazovanja, a uglavnom su se odlučivali za stereotipna zanimanja telefoniste ili masera koja su „bogom dana za njih”. Dolaskom većeg broja osoba sa tjelesnim invaliditetom, počeli su se ponovo koristiti udžbenici ali na crnom tisku, koje su ovi učenici čitali svojim školskim drugovima sa oštećenim vidom. Međutim, ovakav način prelaženja gradiva nije davao dobre rezultate. Vremenom se promijenila i struktura učenika ove škole, pa je naročito u prethodnih nekoliko godina struktura takva da značajan broj učenika čine osobe sa kombinovanim invaliditetom, kao i osobe sa oštećenim vidom, tako da je praksa da učenici jedni drugima čitaju i da na taj način stiču znanje postala nemoguća.

Apsurdan je bio i pokušaj da se osobe sa oštećenim vidom školuju za rad na proizvodnim mašinama za pletenje, a što se kasnije ispostavilo nemogućim i jedan broj ovih osoba je bio primoran da se prekvalifikuje za obavljanje drugih poslova koji su primjereniji osobama sa oštećenim vidom.

Obrazovanje u specijalnim školama ima mnogo loših strana. Jedan od najvećih nedostataka je odvajanje djece od svoje porodice. Ovo odvajanje često izaziva psihičke stresove za dijete sa invaliditetom, što značajno utiče na njegov razvoj. Stresove doživljavaju i roditelji koji se u najvećem broju slučajeva prema svom djetetu sa invaliditetom odnose pretjerano zaštitnički. Školovanje u specijalnim školama, u svijesti članova porodice, ali i okruženja u kom žive porodice djeteta sa invaliditetom, se doživljava kao mnogo lošije nego školovanje u redovnom obrazovnom sistemu. Ovo izaziva mnogobrojne predrasude o sposobnostima i mogućnostima osoba sa invaliditetom. S obzirom na internatski način školovanja, dijete sa invaliditetom je dugi niz godina izopšteno iz zajednice

u kojoj živi njegova porodica i povratkom u nju, u najvećem broju slučajeva, nije u mogućnosti da se uključi u život zajednice, jer se osjeća kao da tu nije nikad boravilo. Veoma je bitno istaći činjenicu da je ograničen broj zanimanja za koja se osobe sa invaliditetom mogu obrazovati u specijalnim školama, što dovodi do nemogućnosti da osoba sa invaliditetom odabere ono zanimanje koje je usklađeno sa njenim interesovanjima.

Tokom 70-ih godina u svijetu pokret osoba sa invaliditetom promovise tzv. socijalni model pristupa invaliditetu. Ovaj model, za razliku od medicinskog modela, problem ne vidi u osobi koja ima invaliditet nego u okolini, tj. u društvu koje je kreirano u skladu sa mogućnostima osoba bez invaliditeta i koje pred osobe sa invaliditetom postavlja barijere koje ih onemogućavaju da se potpuno uključe u život društva ravnopravno sa ostalim građanima. Cilj socijalnog modela nije uklanjanje invaliditeta, odnosno izlječenje osobe sa invaliditetom, niti upućivanje i smještaj ovih osoba u specijalne ustanove, već njihovo potpuno uključivanje u život zajednice u kojoj žive uz servise podrške.

U oblasti obrazovanja ovo je proizvelo pojavu integracije kao alternative specijalnom obrazovanju. Integracija se odnosi na „pridodavanje” djece sa invaliditetom već postojećem obrazovnom sistemu. Ni ovaj koncept nije napustio medicinski model, jer djecu sa invaliditetom vidi kao problem. Po njemu, da bi se uklopila u redovno obrazovanje, djeca se moraju „mijenjati”, tj. prilagođavati kako bi mu se mogla jednostavno pridodati. Iako je ovaj koncept rješavao neke od nedostataka specijalnog obrazovanja, ipak nije doveo do olakšavanja obrazovanja osoba sa invaliditetom. I dalje su škole arhitektonski nedostupne, nedostupna udžbenička literatura, ne postoje adekvatna nastavna sredstva itd. U našoj zemlji ovaj koncept nije nikad zaživio kao zvanična strategija u oblasti obrazovanja osoba sa invaliditetom, već se u praksi događalo i događa da na nivou pojedinačnih slučajeva, neki od roditelja skupe hrabrost da svoje dijete integrišu u redovni sistem obrazovanja.

Međutim, 90-ih godina prošlog vijeka kreće se ka inkluzivnom obrazovanju, tj. načinu razmišljanja koje podrazumijeva potpuno izjednačavanje prava osoba sa invaliditetom sa pravima „prosječne populacije”, zahtijevajući njihovo uključivanje u društvo.

Inkluzija je sistematski proces uključivanja djece sa invaliditetom zajedno sa djecom bez invaliditeta istog uzrasta u redovno, prirodno okruženje, a time i obrazovanje. Ona za razliku od integracije radije govori o različitim mogućnostima, umjesto o nedostacima.

Inkluzija u obrazovanju teži ka obrazovnom sistemu koji svakoga stavlja u ravnopravan položaj i pruža mu mogućnost učestvovanja i pripadanja.

Naša država je inkluzivno obrazovanje prihvatila kao strategiju razvoja sistema obrazovanja, ali se u praksi više radi o integraciji nego o inkluziji. Iako je inkluzivno obrazovanje proces koji se ne može u kratkom vremenu u potpunosti realizovati, put kojim je naše društvo krenulo ka uvođenju inkluzivnog obrazovanja po mom mišljenju nije najbolji. Inkluzija podrazumijeva, kao što je već rečeno, uključivanje svih u redovan sistem obrazovanja bez razlike, i to je nešto o čemu se ne smije diskutovati. Međutim, svaki proces pa i proces uvođenja inkluzivnog obrazovanja podrazumijeva primjenu po određenim fazama u okviru kojih se realizuju segmenti ukupnog procesa. Smatram da je naše društvo krenulo u proces realizujući najzahtjevniji segment procesa, a to je uključivanje djece sa kombinovanim invaliditetom. Ova djeca, naravno, kao i sva druga moraju biti obuhvaćena redovnim obrazovanjem, ali za njihovu punu ravnopravnost u obrazovanju neophodni su značajni resursi, koje naše društvo ili ne posjeduje ili posjeduje u neznatnom obimu. Takođe, u značajnoj mjeri se zapostavljaju aktivnosti na stvaranju mogućnosti za uključivanje u redovno obrazovanje osoba sa tjelesnim i senzornim invaliditetom. To kao posljedicu ima da se često ova djeca osjećaju nejednakim sa svojim vršnjacima, ne ostvaruju se očekivanja roditelja ove djece, učitelji i učiteljice, kao i profesori i profesorice nemaju znanje i iskustvo za rad sa ovom djecom, a društvo im ne obezbjeđuje adekvatnu stručnu pomoć kroz potrebne servise podrške. Sve ovo dovodi do odsustva podrške inkluzivnom obrazovanju kod značajnog dijela prosvjetnih radnika, a kod roditelja i djece sa invaliditetom do nezadovoljstva i neiskorišćavanja potencijala ovih osoba. Na nivou društva, održavaju se predrasude o mogućnostima osoba sa invaliditetom i nedostatak volje za podsticanje ovih osoba za uključivanje u sve segmente društvenog života.

Put kojim je, po mom shvatanju, naša država trebala krenuti u uvođenju inkluzivnog obrazovanja, je uključivanje u početnoj fazi djece sa tjelesnim i senzornim invaliditetom i to kroz stvaranje mogućnosti za njihovo obrazovanje. Aktivnosti koje je neophodno preduzeti da bi se stvorile jednake mogućnosti za ovu grupu osoba sa invaliditetom su uglavnom vezane za uklanjanje arhitektonskih barijera, obezbjeđivanje dostupne literature, nabavku adekvatnih nastavnih sredstava, kao i pri-

lagođavanje programa samo nekih nastavnih predmeta koje ove osobe zbog svog invaliditeta ne bi mogle da pohađaju (fizičko vaspitanje, likovno i muzičko obrazovanje). Ovim bi ove osobe potpuno ravnopravno pohađale nastavu i postizale iste rezultate kao i njihovi vršnjaci bez invaliditeta. Činjenica koja može potkrijepiti ovakav stav je iskustvo osoba sa invaliditetom koje studiraju i koje postižu često bolje rezultate nego njihove kolege bez invaliditeta. Za prethodno navedene aktivnosti nije neophodno mnogo resursa, a postizanje dobrih rezultata u obrazovanju bi dovelo do razvoja pozitivnih stavova o neophodnosti primjene inkluzivnog obrazovanja.

1. 1. Pravni okvir

Obrazovanje je jedno od osnovnih ljudskih prava svakog čovjeka koje stiče samim rođenjem. Ovo pravo spada u grupu ekonomskih, kulturnih i socijalnih prava, a regulisano je mnogim međunarodnim i domaćim pravnim dokumentima.

Univerzalna deklaracija¹ koju su Ujedinjene nacije donijele 1948. godine propisuje osnovna prava i slobode koje svaka država treba da prizna svojim građanima a koja predstavljaju minimum standarda koji su neophodni za život u dostojanstvu. U članu 26. Deklaracije stoji:

Svako ima pravo na obrazovanje. Obrazovanje treba da bude besplatno bar u osnovnim i nižim školama. Osnovno obrazovanje je obavezno. Tehničko i stručno obrazovanje treba da bude svima podjednako dostupno na osnovu njihove sposobnosti.

Obrazovanje treba da bude usmjereno ka punom razvitku ljudske ličnosti i učvršćivanju poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ono treba da unapređuje razumijevanje, trpeljivost i prijateljstvo među svim narodima, rasnim i vjerskim grupama, kao i djelatnost Ujedinjenih nacija za održanje mira.

Roditelji imaju prvenstveno pravo da biraju vrstu obrazovanja za svoju djecu.

S obzirom da je Deklaracija takav dokument koji nije pravno obavezujući za države potpisnice, već predstavlja više moralno-političke zahtjeve, to ni navedene vrijednosti vezane za oblast obrazovanja nijesu

¹ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima usvojena na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 10. decembra 1948. godine.

primjenjivane u praksi u mnogim državama. Zbog toga je ova oblast regulisana mnogim kasnije donesenim pravnim dokumentima koji imaju status konvencije i pravno su obavezujući za države koje ih potpišu. Univerzalna deklaracija ne pominje direktno osobe sa invaliditetom, pa je bilo neophodno donijeti deklaracije i konvencije koje će potvrditi obaveznost poštovanja i omogućavanja uživanja osnovnih ljudskih prava i sloboda osobama sa invaliditetom.

Jedan od značajnih dokumenata koji tretira osobe sa invaliditetom su Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe sa invaliditetom², koja su usvojena 1993. godine na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija. Ovaj dokument definiše pojam izjednačavanja mogućnosti:

Termin „izjednačavanje mogućnosti” označava proces kojim različiti djelovi društva i okoline, kao što su službe, djelatnosti, informisanje i dokumentacija, postaju dostupni svima, posebno osobama sa invaliditetom.

Standardna pravila propisuju preduslove za ravnopravno učešće, ciljna područja za ravnopravno učešće i mjere za sprovođenje. Jedno od ciljnih područja za ravnopravno učešće je i obrazovanje. U pravilu 6 daju se preporuke državama koje mjere izjednačavanja mogućnosti za ravnopravno učešće u obrazovanju osoba sa invaliditetom treba da preduzmu. Između ostalog ovdje stoji:

„Države treba da poštuju princip jednakih mogućnosti za primarno, sekundarno i tercijarno obrazovanje djece sa invaliditetom, omladine i odraslih lica, integrisanih u zajedničko okruženje. One treba da obezbijede da obrazovanje osoba sa invaliditetom postane integralni dio obrazovnog sistema...”

Ovaj dokument ima status deklaracije, dakle nije pravno obavezujući, pa u praksi nije doveo do poštovanja preporuka od strane mnogih država potpisnica, među kojima je i Crna Gora. Iz tog razloga početkom ovog vijeka pokrenut je proces izrade i usvajanja Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom³. Ova Konvencija je nakon 5 godina rada usvoje-

² Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe sa invaliditetom usvojena na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 23. decembra 1993. godine.

³ Međunarodna konvencija o pravima osoba sa invaliditetom usvojena na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 13. decembra 2006. godine. Crna Gora je ratifikovala Konvenciju donošenjem Zakona o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima lica sa invaliditetom sa opcionim protokolom, „Sl. list Crne Gore”, br 02/09 od 27. 07. 2009. godine.

na na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija u decembru 2006. godine. Konvencija je najznačajniji pravni dokument za osobe sa invaliditetom i ona ne donosi nova prava za osobe sa invaliditetom već samo potvrđuje neophodnost poštovanja osnovnih ljudskih prava osobama sa invaliditetom. Ovaj dokument čini obavezujućim skoro sve mjere koje su propisane standardnim pravilima o izjednačavanju mogućnosti za osobe sa invaliditetom. U članu 24 propisuje obaveze država potpisnica koje one moraju da ispune, kako bi osobama sa invaliditetom obezbijedile uživanje osnovnog ljudskog prava, prava na obrazovanje. U ovom članu se kaže:

1. Države potpisnice priznaju pravo svih lica sa invaliditetom na obrazovanje. Sa ciljem da ostvare uživanje ovog prava bez diskriminacije i na osnovu jednakosti sa drugima, države potpisnice osiguraće inkluzivni sistem obrazovanja na svim nivoima i učenje tokom čitavog života usmjereno na:

(a) pun razvoj ljudskih potencijala i osjećanja dostojanstva i samovrijednosti, kao i jačanje poštovanja ljudskih prava, osnovnih sloboda i ljudske raznovrsnosti,

(b) razvijanje ličnosti, talenata i kreativnosti, kao i mentalnih i fizičkih sposobnosti lica sa invaliditetom do najveće moguće mjere,

(c) omogućavanje da sva lica sa invaliditetom efektivno učestvuju u slobodnom društvu.

2. Prilikom ostvarivanja ovog prava, države potpisnice će osigurati da:

(a) lica sa invaliditetom ne budu isključena iz opšteg obrazovnog sistema na osnovu svoje invalidnosti, a da niti jedno dijete sa invaliditetom ne bude isključeno iz besplatnog i obaveznog osnovnog obrazovanja, ili iz srednjeg obrazovanja, zbog svog invaliditeta;

(b) lica sa invaliditetom imaju pristup inkluzivnom, kvalitetnom i besplatnom osnovnom i srednjem obrazovanju u svojoj lokalnoj zajednici na osnovu jednakosti sa drugima;

(c) budu osigurane razumne adaptacije koje će odgovoriti potrebama pojedinaca;

(d) licima sa invaliditetom bude pružena podrška u sklopu opšteg obrazovnog sistema koja im je potrebna da bi im se olakšalo efektivno obrazovanje;

(e) budu pružene efektivne individualizovane mjere podrške u okruženjima koje maksimiziraju akademski i socijalni razvoj, u skladu sa ciljem pune uključenosti.

3. Države potpisnice će omogućiti licima sa invaliditetom da uče životne i vještine relevantne za socijalni razvoj koje su im neophodne kako bi olakšale njihovo puno i jednako učešće u obrazovanju i kao članova zajednice. Da bi ostvarile ovaj cilj, države potpisnice će preduzeti odgovarajuće mjere koje će između ostalog:

(a) olakšati učenje Brajevog i alternativnog pisma, augmentativnih i alternativnih načina, sredstava i formata komunikacije, vještine orijentacije i mobilnosti, olakšati vršnjačku podršku i mentorstvo među licima u sličnoj situaciji,

(b) olakšati učenje gestovnog jezika i promovisanje lingvističkog identiteta zajednice gluhih lica,

(c) osigurati da se obrazovanje lica, a naročito djece koja su gluva, slijepa ili slijepo-gluva vrši na jezicima i oblicima komunikacije koji su najprimjereniji i u okruženju koje osigurava maksimalan akademski i društveni razvoj.

4. Da bi pomogle u garantovanju uživanja ovog prava, države potpisnice preduzeće odgovarajuće mjere za zapošljavanje nastavnog osoblja koje je kvalifikovano da koristi gestovni jezik ili Brajevo pismo, uključujući nastavnike koji su i sami lica sa invaliditetom i da obuču stručnjake i osoblje koji rade na svim nivoima obrazovanja. Takav trening i obuka treba da obuhvate podizanje nivoa svijesti o invalidnosti, upotrebu odgovarajućih augmentativnih i alternativnih načina, sredstava i formata komunikacije, obrazovnih tehnika i materijala radi podrške licima sa invaliditetom.

5. Države potpisnice osiguraće da lica sa invaliditetom mogu imati pristup opštem tercijarnom obrazovanju, profesionalnom osposobljavanju i edukaciji, obrazovanju za odrasle i životnom učenju bez diskriminacije i na jednakim osnovama sa ostalim licima. Radi ostvarivanja pomenutog cilja, države potpisnice će osigurati da se licima sa invaliditetom pruže razumne adaptacije.

Pored međunarodog prava i domaće zakonodavstvo garantuje osobama sa invaliditetom pravo na obrazovanje. U Ustavu Crne Gore⁴, kao najvećem pravnom aktu u državi garantuje se pravo na školovanje svim građanima. U Članu 75 se kaže:

„Jemči se pravo na školovanje pod jednakim uslovima.

Osnovno školovanje je obavezno i besplatno.

Jemči se autonomija univerziteta, visokoškolskih i naučnih ustanova.”

⁴ Ustav Crne Gore, „Sl. list Crne Gore”, br. 01/07 od 25. 10. 2007. godine.

Vlada Crne Gore je 2008. godine u okviru razvoja obrazovnog sistema usvojila Strategiju inkluzivnog obrazovanja, koja predstavlja nacionalnu strategiju sistemskog utemeljenja inkluzivnog obrazovanja i počiva na opštoj društvenoj i političkoj saglasnosti oko evropske budućnosti Crne Gore.

VODEĆE NAČELO STRATEGIJE je kvalitetno i dostupno obrazovanje za sve, djecu i omladinu s posebnim obrazovnim potrebama u skladu s njihovim interesovanjima, mogućnostima i potrebama.

Strategija daje i definiciju inkluzivnog obrazovanja i kaže:

Inkluzivno obrazovanje je obrazovni sistem koji odgovara na sve potrebe učenika i kao takav kontinuirano radi na poboljšanju učešća i eliminaciji isključenosti iz svih aspekata školovanja i to na način da se nijedan učenik ne osjeća drugačijim od bilo kojeg drugog i koji osigurava rezultate.

Opšti zakon o vaspitanju i obrazovanju⁵ reguliše pravo na vaspitanje i obrazovanje. U okviru ovog zakona nalaze se norme koje se direktno odnose na osobe sa invaliditetom, odnosno osobe sa posebnim potrebama, kako su u zakonu definisane. Pored ostalog, ovaj zakon propisuje:

Obrazovanje i vaspitanje ima za cilj da:

- obezbijedi mogućnost za svestrani razvoj pojedinca, bez obzira na pol, životno doba, socijalno i kulturno porijeklo, nacionalnu i vjersku pripadnost i tjelesnu i psihičku konstituciju;

- zadovolji potrebe, interesovanja, želje i ambicije pojedinca za doživotnim učenjem;

- omogućiti izbor obrazovnog programa na svim nivoima vaspitanja i obrazovanja;

- razvija svijest, potrebu i sposobnost za očuvanje i unapređenje ljudskih prava, pravne države, prirodne i društvene sredine, multietičnosti i različitosti;

Osim ovim Zakonom uslovi i načini obrazovanja se propisuju zakonima o osnovnom obrazovanju⁶, stručnom obrazovanju⁷, gimnazi-

⁵ Opšti zakon o vaspitanju i obrazovanju „Službeni list RCG” br 064/02–1, od 28. 11. 2002. godine, 031/05–7, od 18. 05. 2005. godine, 049/07–1, od 10. 08. 2007. godine, „Službeni list CG”, 04/08, od 17. 01. 2008. godine, 021/09–1, od 20. 03. 2009. godine i 045/10–1, od 04. 08. 2010. godine.

⁶ Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju „Službeni list RCG” br. 064/02–23, od godine, 049/07–5, od 10. 08. 2007. godine i 045/10–8, od 4. 8. 2010. godine

⁷ Zakon o stručnom obrazovanju, „Službeni list RCG”, br. 64/02 od 28. 11. 2002. godine, 49/07 od 10. 8. 2007. godine i „Sl. list Crne Gore”, br. 45/10 od 4. 8. 2010. godine

ji⁸ itd. Zakon koji neposredno govori o obrazovanju osoba sa invaliditetom je Zakon o obrazovanju i vaspitanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama⁹. Ovaj zakon detaljnije propisuje način usmjeravanja i obrazovanja ove djece. Po njemu, vaspitanje i obrazovanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama je dio jedinstvenog obrazovnog sistema i djelatnost od javnog interesa. Zakonom se uređuje obezbjeđivanje jednakih mogućnosti vaspitanja i obrazovanja za svu djecu; obezbjeđivanje odgovarajućih uslova koji omogućavaju optimalan razvoj; pravovremeno usmjeravanje i uključivanje u odgovarajući program vaspitanja i obrazovanja; individualni pristup; očuvanje ravnoteže fizičkog, intelektualnog, emocionalnog i socijalnog razvoja; uključivanje roditelja u proces rehabilitacije, rehabilitacije i vaspitanja i obrazovanja; kontinuiranost programa vaspitanja i obrazovanja i njegova cjelovitost i kompleksnost uz organizovanje što bliže mjestu boravka, uz obezbjeđivanje adekvatne obrazovne tehnologije, obezbjeđivanje tehničke podrške djeci sa invaliditetom, tj. djeci sa posebnim obrazovnim potrebama kako se u Zakonu oslovljavaju.

2. TRENUTNO STANJE I PREPORUKE ZA POBOLJŠANJE USLOVA ZA OBRAZOVANJE OSOBA SA INVALIDITETOM

Uprkos činjenici da je naša država ratifikovala Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom kao najznačajniji međunarodni pravni dokument, formulisala zvaničnu politiku za obrazovanje osoba sa invaliditetom kroz Strategiju inkluzivnog obrazovanja i usvojila i u velikoj mjeri uskladila zakonsku regulativu sa međunarodnim standardima, položaj mladih sa invaliditetom u obrazovnom sistemu nije zadovoljavajući, a što pokazuju mnogobrojne barijere na koje nailaze prilikom primjene usvojenih politika i propisa.

Potpuno je neadekvatan način oslovljavanja osoba sa invaliditetom u zakonima iz oblasti obrazovanja. Termin „osobe sa posebnim obrazovnim potrebama” je apsolutno neprihvatljiv, jer osobe sa invaliditetom

⁸ Zakon o gimnaziji, „Službeni list RCG”, br. 64/02 od 28. 11. 2002. godine, 49/07 od 10. 8. 2007. godine

⁹ Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama, „Službeni list RCG”, br. 080/04–33, od 29. 12. 2004. godine i „Službeni list CG”, 045/10–22 od 4. 8. 2010. godine

nemaju nijednu posebnu potrebu niti u životu niti u obrazovanju, a koja je isključivo posljedica invaliditeta. Djeca sa invaliditetom imaju potrebu za obrazovanjem tj. za sticanjem znanja kao i djeca bez invaliditeta, samo što u određenim slučajevima koriste alternativne načine za postizanje istog cilja, odnosno zadovoljavanje iste potrebe. Pogrešan način oslovljavanja dovodi i do pogrešnog pristupa djeci sa invaliditetom i inkluzivnom obrazovanju uopšte. Insistiranjem na posebnim obrazovnim potrebama formira se mišljenje da je rad sa djecom sa invaliditetom izuzetno zahtjevan a što izaziva strah kod nastavnog osoblja. Taj strah dovodi do otpora i protivljenja uključivanju djece sa invaliditetom u redovni sistem obrazovanja. Doduše, protivljenje uključivanju djece sa invaliditetom se ne manifestuje javno, već je uglavnom prikriveno i nalazi se u svijesti nastavnog kadra.

Zbog svega ovoga veoma je bitno kreirati pozitivne stavove o inkluzivnom obrazovanju i to tako što treba i kroz politike i propise koristiti adekvatnu terminologiju koja će isticati sposobnosti i mogućnosti djece sa invaliditetom, a ne njihove navodne „posebne obrazovne potrebe”. Rad sa djecom sa invaliditetom zahtijeva uglavnom modifikaciju pojedinih metoda u obrađivanju nastavnih jedinica, obezbjeđivanje dodatne opreme, pomagala i didaktičkog materijala, kao i obezbjeđivanje stručne podrške nastavnicima u vidu angažovanja spoljnih saradnika određenih specijalnosti (somatoped, tifolog, logoped i sl.).

Takođe, postavlja se pitanje, da li komisija za usmjeravanje treba da usmjerava u obrazovni program osobe sa tjelesnim i senzornim invaliditetom, s obzirom da se za ovu grupu osoba sa invaliditetom moraju obezbijediti uglavnom tehnički uslovi u vidu uklanjanja arhitektonskih barijera i obezbjeđivanja adekvatnih nastavnih učila. Ne želim dovoditi u pitanje neophodnost postojanja i rada komisije, već samo neophodnost usmjeravanja ove kategorije osoba sa invaliditetom. Kada je u pitanju prilagođavanje plana i programa, on se treba prilagođavati samo za neke nastavne predmete, kao što su: fizičko vaspitanje, likovno i muzičko obrazovanje i to na način da se prilagode planovi i programi ovih predmeta za pojedinu vrstu tjelesnog odnosno senzornog invaliditeta. Za ostale nastavne predmete neophodno je primijeniti samo alternativne metode u obrađivanju određenih nastavnih jedinica kako bi dijete sa invaliditetom postiglo iste zacrtane ciljeve kao i ostala djeca (npr. umjesto pokazivanja predmeta iz svoje ruke, nastavnik treba djetetu sa oštećenim vidom da omogući da to dijete uzme predmet i da ga putem čula dodira

prepoznata kao što ga ostala djeca prepoznaju putem čula vida). Uključivanje odnosno obrazovanje djece sa tjelesnim invaliditetom (djece koja koriste invalidska kolica ili se otežano kreću) u redovnim školama je otežano ne zbog njihovog invaliditeta, već zbog arhitektonskih barijera koje je društvo postavilo ispred njih. Neznatan je broj osnovnih i srednjih škola koje imaju na ulazu pristupnu rampu koja omogućava nesmetan pristup prizemlju zgrade, a nijedna nema stepenišni ili klasični lift koji bi omogućio pristup prostorijama koje se nalaze na spratovima. Takođe, skoro da nijedna škola nema adekvatno prilagođen toalet koji bi koristila djeca sa tjelesnim invaliditetom, odgovarajući namještaj (klupe čija je visina usklađena sa visinom kolica itd.). Kada je visoko obrazovanje u pitanju, onda je situacija mnogo povoljnija, ali samo na nekim fakultetima. Zgrada Pravnog fakulteta i Fakulteta političkih nauka je uglavnom dostupna studentima sa invaliditetom (postoji pristupna rampa na ulazu, postoji lift za dolazak na spratove) i zbog toga najveći broj svršenih srednjoškolaca odlučuje da nastavi svoje obrazovanje na nekom od smjerova ova dva fakulteta. Osim ovog i zgrada Filozofskog fakulteta je djelimično dostupna, postoji pristupna rampa na ulazu u prizemlje fakulteta, dok su svi prostori koji se nalaze na spratovima potpuno nedostupni studentima koji koriste kolica.

Obrazovanje djece sa oštećenim vidom je dodatno otežano i to iz više razloga. Ova djeca se suočavaju na samom startu sa nepostojanjem elementarnih uslova za opismenjavanje. Nažalost, u našoj zemlji ne postoji udžbenik za opismenjavanje na Brajevom pismu koji mogu učiteljice i učitelji koristiti u radu sa ovom djecom. Da bi se mogao pripremiti i odštampati ovakav udžbenik, neophodno je prije toga sistematizovati Brajevo pismo za potrebe našeg jezika, a što je ne baš lak poduhvat. Prije svega, neophodno je utvrditi koja je institucija najkompetentnija da izvrši sistematizaciju, a nakon toga neophodno je osmisliti nova dva brajeva znaka kojim bi se označavala nova dva slova u našem jeziku. U starijim razredima osnovne škole, u srednjoj školi i na fakultetu osobe sa oštećenim vidom su suočene sa nedostupnom literaturom, što znači da ne postoje udžbenici odštampani na Brajevom pismu, u audio formatu, niti u elektronskom formatu. Takođe, nijedna obrazovna ustanova ne posjeduje dodatnu opremu, pomagala i adekvatan didaktički materijal koji bi omogućio osobama sa oštećenim vidom da na način koji je njima adekvatan stiču znanje i nesmetano se obrazuju.

Najmanje mogućnosti za uključivanje u redovan sistem obrazovanja imaju osobe sa oštećenjem sluha. Ključni preduslov za kvalitetno obrazovanje ovih osoba je uspostavljanje kvalitetne komunikacije sa njima. Međutim, u Crnoj Gori znakovni jezik nije priznat kao službeni jezik i veoma je mali broj onih koji nemaju oštećenje sluha a poznaju govor znakova. Ove osobe se uglavnom školuju u specijalnoj školi, u Zavodu za školovanje lica sa poremećajima sluha i govora u Kotoru. Obrazovanje koje dobijaju djeca koja završe ovu školu je nedovoljno da bi mogli nesmetano nastaviti sa daljim školovanjem i upisati neki od fakulteta. Ako znamo da prosječan čovjek raspolaze fondom od oko 10000 riječi, a da djeca i mladi koji se školuju u Zavodu u Kotoru nauče svega 2000–3000 riječi, onda je evidentan njihov kvalitet stečenog znanja i mogućnost daljeg usavršavanja. Na nivou srednjeg obrazovanja se uglavnom školuju za zanatska zanimanja, a što im kasnije smanjuje mogućnost zaposlenja. Rijetki su pojedinci sa djelimičnim oštećenjem sluha koji svoje školovanje započnu i završe u redovnom sistemu obrazovanja, a samo nekoliko njih je dobilo i fakultetsku diplomu.

Nepostojanje prevodilaca za znakovni jezik, nepostojanje uređaja koji smanjuju nivo buke u prostoru... su samo neke od barijera koje se nalaze na putu redovnog školovanja ovih osoba.

Da bi se položaj djece i mladih sa invaliditetom u Crnoj Gori poboljšao, neophodno je bez odlaganja raditi na uklanjanju mnogobrojnih barijera koje je obrazovni sistem postavio pred njih. Inkluzivno obrazovanje jeste dugotrajan proces, ali petnaestak godina koliko je proteklo od samih početaka uvođenja inkluzivnosti u naše obrazovanje, nije baš kratak period u kome se moglo i moralo uraditi mnogo više aktivnosti na omogućavanju pristupa redovnom sistemu obrazovanja osobama sa invaliditetom. U narednom periodu je nužno:

- uklanjati arhitektonske barijere,
- sistematizovati Brajevo pismo za naš jezik,
- prirediti i odštampati udžbenik za opismenjavanje na Brajevom pismu,
- priznati znakovni jezik kao službeni jezik,
- obezbijediti dostupne udžbenike za djecu i mlade sa oštećenim vidom,
- opremiti škole potrebnim didaktičkim materijalom, opremom i pomagalicama,

- omogućiti servis gestovnih prevodilaca u funkciji obrazovanja djece i mladih sa oštećenim sluhom,
- nastaviti sa edukacijom nastavnog kadra u redovnim školama o sposobnostima osoba sa invaliditetom uz uključivanje samih osoba sa invaliditetom kao edukatora,
- izmijeniti neadekvatnu terminologiju za djecu uključenu u inkluzivno obrazovanje i stavljati akcenat na mogućnosti i sposobnosti, a ne na tzv. posebne obrazovne potrebe.

Prilikom realizacije svih navedenih preporuka neophodno je aktivno uključiti nevladine organizacije, naročito organizacije osoba sa invaliditetom, koje su i u prethodnom periodu dale značajan doprinos razvoju inkluzivnog obrazovanja i radile na poboljšanju uslova za školovanje djece i mladih sa invaliditetom na svim nivoima obrazovanja. Stav svih društvenih aktera koji su uključeni u proces razvoja inkluzivnog obrazovanja treba da bude u skladu sa sljedećom porukom:

Sistem školstva nema pravo na određenu djecu. Sistem školstva je taj koga treba prilagoditi kako bi zadovoljio potrebe svakog djeteta (Lindquist, UNESCO 1994).

Goran MACANOVIĆ

THE POSITION OF PERSONS WITH DISABILITIES IN THE EDUCATION SYSTEM IN MONTENEGRO

Summary

A brief overview of the development of education for people with disabilities has been presented from the period when the education of these persons was rare, through establishment and work of special schools to introducing of inclusive education in Montenegro.

It has been stated legal framework which regulates the right of people with disabilities to education. The legal framework includes international legal documents, as well as domestic legislation.

Besides, it has been given the review of current situation and recommendations for improvement of conditions for equal education of people with disabilities in Montenegro.